

УДК: 784.692.5-058.862(476.2)

*О. П. Павлова
(Білорусь)*

СИМВОЛИ ПРИРОДИ В СИРІТСЬКИХ ВЕСІЛЬНИХ ПІСНЯХ ГОМЕЛЬЩИНИ

У статті розглянуто образну символіку білоруських сирітських весільних пісень і варіативність їх виконання; виявлену основну характеристику образів-символів, що трапляються в текстах весільних пісень, виконуваних у різних районах Гомельського Полісся; показано основну семантику кожного символу, його використання та практичне значення.

Ключові слова: символіка сирітської пісні, умовний знак, жіноча цнота, образи-символи: яблунька, берізка, зозуля, віночок, білий колір, земля.

The symbols and images of orphan Byelorussian wedding songs and their variants are studied in the article. The main characteristics of images and symbols taken from the wedding songs of Gomel region are revealed. The semantics of each symbol, its usage and practical value are shown in the article.

Keywords: symbolism of orphan songs, a symbol of feminine innocence, symbolic images – apple tree, birch tree, cuckoo, wreath, wind, water, earth.

Термін «символ» є похідним від французького (Symble – умовний знак) і означає все те, що є умовним знаком якого-небудь поняття чи явища [Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. 1999, с. 717]. На сьогодні образна символіка білоруської весільної пісні досліджена досить повно. Стосовно сирітських пісень та образів-символів, які трапляються в цих текстах, можна з упевненістю сказати, що це питання заслуговує більш глибокого вивчення. Ця стаття продовжує студії образів-символів, які найчастіше спостерігаємо в сирітських весільних пісенних

текстах, але основний акцент здійснено на вивченні їхньої семантики.

Сирітське весілля містить деякі етапи звичайного весільного обряду. Тут можна знайти пісні, що їх співали в «збірну суботу», на вінчанні, але немає пісень, виконуваних на «заручинах» і «запоїнах», нема й пісень коровайних. Разом з тим серед сирітських пісень є справді рідкісні тексти, що дивують своїми невеликими розмірами і небагатослівністю, наприклад, «голосіння».

На такому весіллі в «збірну суботу» дівчина прощалася зі своїм дівочим життям, також у цей день «молода зі своїми подругами йшла на кладовище просити в батьків благословення і запрошувала їх на весілля» [Вяселле 1983, с. 10]. Варто додати, що все це відбувалося саме в суботу, оскільки «в слов'янській народній традиції субота здавна вважалася “жіночим днем”» [Крук 2000, с. 165]:

Зборная суботка настала,
Млода Франечка дзевак сабрала,
Сабраўшы, у радок саджала [А. Л. М.].

Як зауважив дослідник білоруського фольклору Л. Малаш, «...сирітські пісні в білоруському весіллі співали зазвичай під час тих обрядів, у яких обов'язково мусили брати участь батьки. Функцію батьків сироти виконували “посаджені батьки”, у деяких місцевостях від імені батьків виступав музикант, якого вважали знахарем, жебрак, котрий приходив сам на весілля, або його зустрічали на перехресті доріг, що відповідало народному уявленню про душі померлих предків, які витають там в обрязах діда й баби» [Вяселле 1983, С. 6]:

Цвітуць, цвітуць кветкі ў садочку,
Няма майго татачкі ў радочку.
Татачка мой – у зямелькі сырой.
Замест яго запрашу я музыку,
Музыка зайграе, за душу схапае,
Татачка пачуе, з зямелькі ўстане... [С. О. М.].

«У цих піснях розвивається поетичний образ надзвичайно емоційної сили і глибини, образ, який інакше і назвати не можна, як утілення невимірного людського горя. Майже всі основні прийоми і засоби традиційної пісенної поетики сходяться в ньому разом, в один поетичний згусток такої смислової ємності, яку можна знайти лише в народній творчості» [Гілевич 1968, с. 87–88].

За уявленнями наших предків, «...душі померлих людей переселялися в рослини, дерева або тварин і перебували в безпосередній близькості до світу живих» [Крук 2000, с. 249]. Доволі поширеними образами-символами в пісенних текстах весільного обряду є дерева: яблуня, береза, калина, черешня. Наприклад, *яблунька* в сирітських піснях символізує *молоду*, у них порівнюється доля сирітки з деревом, за яким нема кому доглядати:

Стаїць *яблыні* распусціўшыся –
Некаму даглядаці.
Ляжаць яблычкі раскаціўшыся –
Некаму сабіраці...

[Вяселле 1983, с. 191].

Стаїць *яблынька* пасярод саду.
З яе яблычкі раскаціліся,
Некаму падабраці.
Стаїць сірата пасярод двара.
Яе вочкі заплаканы,
А некаму ўнімаці...

[Вяселле 1983, с. 154].

Іншого значення такий образ набуває в пісенних текстах, записаних у с. Леваши Речицького району, де «...яблунька може символізувати не тільки молоду дівчину, але і сирітську долю»: «Стаїць дзеванька каля хаты, // А некаму прыласкаці. // Стаїць ябланька каля хаты, // А некаму даглядаці» [С. О. М.]. Доволі часто трапляються пісенні тексти, у яких дівчина звертається за порадою до будь-якого дерева, наприклад, до черешні: «Ой, черешенька, скажи, йдти ли мне за нелюбого? // Спро-

силь мне больше некого, // Бо батьки мае у сырой зямельцы спяць» [С. О. М.].

Образ жінки, молодої дівчини в білоруському фольклорі персоніфікований із *черешнею*. У весільному фольклорі цей образ символізує молоду, яка збирається заміж:

За гарадам *чарэшанька зеленька*,
Пайшла замуж *маладзенька*.
Ой, куды ж ты, Валька, дай хадзіла?
Ты сваю галованьку пабеліла... [П. О. М.].

Іншого значення образ набуває в пісенних текстах, записаних у с. Леваші Речицького району, де «...яблунька може символізувати не тільки молоду дівчину, але й сирітську долю»: «Стаіць дзеванька каля хаты, // А некаму прыласкаці. // Стаіць ябланька каля хаты, // А некаму даглядаці» [С. О. М.]. Досить часто натрапляємо на пісенні тексти, у яких дівчина звертається за порадою до якогось іншого дерева, до прикладу, черешні: «Ой, черешенька, скажи, идти ли мне за нелюбого? // Спросить мне больше некого, // Бо батьки мае у сырой зямельцы спяць» [С. О. М.].

Образ *берізки*, що найчастіше міститься в піснях, також «порівнюється з молодою» [Вяселле 1983, с. 18]. Він символізує не тільки самотність, але й молодість: «А ў полі бярозанька белая, // Наша Ніначка сіротачка бедная, // Адзінока адной стаяці, // маладосць сваю праганяці. // А не трэба адной стаяці, // Трэба мілага пачакаці» [А. Л. М.].

Берізка також слугувала містком між світом живих і світом мертвих. Як своєрідний символ зв'язку з потойбічним світом, вона часто фігурує в народних замовляннях і піснях [Крук 2000, с. 381]. Недаремно це дерево доволі часто згадано саме в піснях, присвячених сироті:

Ой, белая, белая *бярозка*,
Чаго на моры палягла,
Дзевачкам дарожку заняла?..
[Палесскае вяселле 1984, с. 126].

Свого часу в м. Речиці було заведено ставити берізку під вікном тієї дівчини, з якою парубок хотів одружитися, і щойно дівчина приймала пропозицію, її батьки викидали з вікна білу хусточку. Якщо дівчина була сиротою, вона сама викидала хусточку, наспівуючи при цьому пісню такого змісту: «Маладая дзеўка замуж збіралася // Замуж збіралася, й апраналася, // На бярозку кідала беленькую хустку, // Каб у жоны ўзяў, сперша вазьмі хусту» [П. О. М.].

Мабуть, найчастіше в текстах пісень весільного фольклору спостерігаємо образ *калини*, що має чимало значень, найпоширеніший з яких – символ заміжньої дівчини-сирітки:

– Уставай, татка, з ямы,
Уставай, татка, з гроба,
Замуж я виходжу,
Да цябе я ходжу.
Уставай, татка, з ямы,
Уставай, татка, з гроба,
Там жыве твая дачка,
што цвет каліны берагла... [А. Л. М.].

У текстах сирітських пісень *калина* часто символізує молодість: «маладая – як калінка, маладая – як малінка...» [Палесскае вяселле 1984, с. 129], а от рубати кущ калини завжди означало горе, самотність.

Найяскравішим символом чистоти, цноти і юності є *вінок*: «Галоўка мая ў вянку, // Няма татачкі ў радку. // Галоўка мая ў цвеце, // Няма татачкі на свеце» [Вяселле 1983, с. 42]. Одразу після весілля було заведено знімати віночок і запинати хусткою голову нареченої, що символізувало перехід до стану жінки. Цей образ досить часто міститься в сирітських піснях, він символізує «...нові починання, радість, плодючість» [Тресиддер 1999, с. 36]. Не менш важливе значення має, на наш погляд, і сама форма вінка, яка «...об'єднує небесну символіку кола (досконалості) і кільця (вічність, безперервність, союз)» [Тресиддер 1999, с. 36]:

Засталася Ганначка сіротачкай,
Сумна Ганне стала,
Мішка ўзяў яе ў жоны,
Яна заплясала.
І вяночак палажыла
На сваю галоўку,
Буду я цяпер шчаслівай,
Круг замкнуўся роўна [А. Л. М.].

Не завжды вінок сімвалізуваў радзість і моладзість, іноді він міг быти вісником майбутнього нещастя:

Засталася Ганначка адна,
Вяночак паціхоньку здымала... [А. Л. М.].

Сімвалічне значення набувае выслів «Малада, малада, дзевак збірала, //Белу хустку апранала» [А. Л. М.], оскількі білы колір із часів антычності вважалі сімвалам чыстоты й дівочої цноты [Крук 2000, с. 63]. Зовсім невыпадкова, вважаемо, на рушніку – вічному супутнікуві людзіны протягом її жытця – також наявны білы колір. «Білы – домінуючы колір садів пiд час іх пераходу від зімоваго спокою до літньої оksamітової насыченості» [Крук 2000, с. 59].

Світ жывоі прыроды, прадставлены у весільных піснях, дывуе і захоплуе незвычайнымі абразнымі парівняннямі: так, дівчыну в текстах абрадовах весільных пісень найчасціше парівнюють з голубкою, хлопця – з голубом, птахамі, што сімвалізують нареченога і наречену:

Лятуць, лятуць два *галубы* з бору ў сад,
Вядуць, вядуць *Волечку* на пасада... [С. О. М.].

Часто в текстах весільных пісень абразы моладых уособлюють *соловей* і *зозуля*:

Салавей ляціць з *зязюлей*,
Вельмі хутка, у адзін рад.
Наша *Ганна* і наш *Юрка*,
Вельмі хутка беглі ў сад... [П. О. М.].

Не можна оминати увагою і споконвічний образ зозулі, яку порівнюють з нещасною, ридаючою сиротою. Походження цього символу пов'язано не тільки із сумним куванням птахи, але й з її життям, дуже схожим на гірку долю, оскільки дівчину-сирітку виховують із жалю та співчуття чужі люди, так само, як і дитинчат зозулі, котрих вирощують у своїх гніздах інші птахи [Вяселле 1983, с. 18]:

Ой, да распускаецца вішнёвы сад,
Ой, ляціць *язюлечка* на пасад.
Ой, да распускаецца вішнёвы сад,
Час табе, ой Ніначка, на пасад [С. О. М.].

Існує думка, що зозуля є птахом-віщуном. Здавна заведено питати її, скільки років залишилося прожити людині. Образ пророчого птаха не є винятком і в сирітських піснях. Дуже часто трапляються сюжети, коли зозуля з'являється на тому місці, де сталася біда, або сирота у вигляді зозулі прилітає на могилу до своїх батьків перед тим, як іти під вінець:

Пытала *язюлька* ў маці:
– Каго мне, маці, кахаці?
– Кахай маладога Іванку,
Жыві з ім у пашане і згодзе [С. О. М.].

Необхідно зауважити, що образ зозулі є певною «сполучною ланкою» між світом живих і мертвих, коли молода просить зозулю віднайти своїх батьків, щоб запросити на своє весілля; у деяких пісенних текстах, що співали в різних районах Гомельщини, висловлене прохання до солов'я або сокола про допомогу словами молодої:

– Пашлю *сокала* на Ўкраіначку па сваю радзіманьку,
А *язюлечку*, галосну птушку, па сваю матуленьку.
Сокалы лятуць, лісточкі нясуць – радзіманька прыбудзе...
[Вяселле 1983, с. 46].

– Пашлю ж *сакала* на Україначку
Па сваю радзіначку,
Сіву *зязюльку* павышай неба,
Цяпер жа мне татка трэба...

[Вяселле 1983, с. 193].

– Пасылай, Ганначка, ясна *сокала*
На той свет па татачку,
А *зязюльку* на краіначку
Па сваю радзіначку

[Вяселле 1983, с. 198].

– Пашлю *сокала*, пашлю яснага
На той свет па мамачку

[Вяселле 1983, с. 55].

Пашлю *сокала* павышай неба,
Цяпер мне бацька трэба...

[Вяселле 1983, с. 197].

Зв'язок між світамі уособлюють не тільки птахи, але й образи стихій – *води і землі*. Якщо вести мову про воду, то вона завжди була об'єднавчим чинником між земним і потойбічним світами: «Напішу я сіні папер, пушчу па вадзе. / Пльві, пльві сіні папер, ціха па вадзе, / Прыбудзе, прыбудзе, мая мамка, цяпер і ка мне, / Дай же мне парадачак, беднай сіраце» [Вяселле 1983, с. 209]. Тут, на нашу думку, варто згадати доволі влучний приклад з «Одіссеї» Гомера, коли Одіссея зустрічався зі своєю покійною матір'ю саме за допомогою води. Цікаво, що «...з давніх часів від створення Світу вода була і залишається однією з наймогутніших, загадкових і навіть таємничих космічних стихій, яка може легко перевтілюватися, перетворюючись то в лід, то в сніг, а то й у теплий довгоочікуваний літній дощ» [Крук 2000, с. 361]:

Наша Леначка – сираціначка,
Пайшла да ракі,
Прасіць на вяселле маці прыйсці.
Няма адказу з глыбіні,
Бо снег ляжыць паверх вады... [А. Л. М.].

Образ *землі* є ще й сімвалам нерухомоті. Наші прэдкі землю завжды наділялі найвышым ступенем святості й чыстоты. Вона з нетерпимістю ставіцца до опоганення і нечыстці, тому землю, падобна до вады, цінуюць надзвычайна [Крук 2000, с. 370]: «Сырая зямля дзверы заняла, акенцы засыпала...» [Палесскае вяселле 1984, с. 125]:

Сыра зямля на грудзь налягла,
Пясок насыпаўся
[Вяселле 1983, с. 154].

Пайшла наша Верачка на пасад,
Зямельку перакінула цераз сад.
Зямельку перакінула цераз сад,
Пазвала сваю мамачку на пасад [А. Л. М.].

Шодо *ветру*, то цей образ не тількі аб'яднуе людзей зі світом мертвых, але також є сімвалам часу і його охоронцем:

– Ой, дай жа, божа, буйнага *ветру*.
Ой, раздуй, божа, жоўценькі пясок,
Ой, пусці, божа, майго татку да мяне...
[Вяселле 1983, с. 198].

Досить часто в сирітських піснях спостерігаемо такую форму оповіді, як діалог, а також «...складні формы діалогу, у яких бере участь відразу кілька персон, причім часто прастежуюцца несподіваний перехід від авторського висловлювання до діалогу» [Вяселле 1983, с. 7]:

– Зялёная сасонка, ці ўсё вецце?
– Усё ж маё вецце вакрыт мяне
[Вяселле 1983, с. 130].

– Ўстань, татачка, прашу на вяселлейка.

– Не ўстану, дзетка, да цябе...

[Вяселле 1983, с. 259].

Аналіз пісенних образів-символів, що містяться в текстах весільних обрядових пісень, які супроводжували найбільш значущу подію в житті дівчини-сироти із часів глибокої давнини, дозволяє дійти таких висновків: дівочу цноту й чистоту символізує не тільки образ вінка, але й білий колір; образ птаха символізує не тільки молодих (голуб і голубка), але і самотність, і «зв'язкових», які об'єднують світи живих і мертвих, де як поетичні образи-символи виступають птахи (соловей, сокіл, зозуля), а також символи стихій. Найпоширенішими амбівалентними образами-символами в текстах весільних сирітських пісень є дерева, наприклад, яблуня, береза, калина.

Вивчення образів-символів допомагає більш докладно зрозуміти тексти цих пісень і розкрити їхній глибинний, таємничий і прихований зміст.

ЛІТЕРАТУРА

Вяселле. Песні : у 6 кн. / склад. Л. А. Малаш ; муз. дадат. З. Я. Мажэйка ; рэд. [(М. Я. Грынблат), А. С. Фядосік]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – Кн. 3. – 768 с.

Гілевiч Н. С. Наша родная песня. Навук.-папул. нарыс / Н. С. Гілевiч. – Мінск : Народная асвета, 1968. – 213 с.

Крук Я. І. Сiмволіка беларускай народнай культуры / Я. І. Крук. – Мінск : Ураджай, 2000. – 350 с.

Ожегов С. И., Шведова Н. Ю. Толковый словарь русского языка: 80 000 слов и фразеологических выражений / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова / Российская академия наук им. В. Виноградова. – 4-е изд., дополненное. – М. : Азбукович, 1999. – 944 с.

Палесскае вяселле / [уклад. і рэд. В. А. Захаравай]. – Мінск. : Універсітэцкае, 1984. – 303 с.

Тресиддер Дж. Словарь символов / Дж. Тресиддер. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.

СПИСОК ІНФОРМАТОРІВ

1. А. Л. М., 1950 р. н. – Андреева Людмила Миколаївна, жителька м. Гомеля, пенсіонерка, громадянка Республіки Білорусь.

2. С. О. М., 1945 р. н. – Савіна Ольга Миколаївна, жителька с. Леваши Речицького р-ну Гомельської обл., пенсіонерка, громадянка Республіки Білорусь.

3. П. О. М., 1952 р. н. – Панова Олена Миколаївна, жителька м. Речиці Гомельської обл., пенсіонерка, громадянка Республіки Білорусь.

В статье рассмотрена образная символика белорусских сиротских свадебных песен и вариантность их исполнения; выявлена основная характеристика образов-символов, встречающихся в текстах свадебных песен, исполняемых в разных районах Гомельского Полесья; указана основная семантика каждого символа, его использование и практическое значение.

Ключевые слова: символика сиротской песни, условный знак, символ, женская невинность, образы-символы: яблонька, берёзка, кукушка, веночек, белый цвет, ветер, вода, земля.